

Kosova ve Makedonya Türk Ağızlarında Devrik Cümle Meselesi

Mustafa BALCI¹

Özet

Türkçenin Kosova ve Makedonya ağızlarındaki belirgin ve yaygın devrik cümle kullanımı ölçünlü dilden ve diğer ağızlarından ayrılan en bariz özelliğidir. Türkçenin Balkan dilleriyle olan ilişkisi beş yüzyılı geçmiştir. Bu süre zarfında Balkan dillerini etkileyen Türkçe aynı oranda olmasa da kendi de bölge dillerinden etkilenmiştir. Bu çalışmada Balkan ağızlarında, çok katmanlı etkileşim üzerinde durulmuş ve özellikle de Makedonya ve Kosova ağızlarında görülen devrik cümlelerin ortaya çıkış sebepleri üzerinde mütalaalarda bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Türkçe, Balkan dilleri, Kosova ve Makedonya ağızları, devrik cümle.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mustafaballci@hotmail.com

Inverted Sentences in Macedonian and Kosovan Dialects

Abstract

The distinct and widespread use of inverted sentences in Kosovan and Macedonian dialects of Turkish language is their most salient characteristic distinguishing them from other standard dialects. Turkish has a long history of relationship with other Balkan languages of over five centuries. During this period, Turkish language that influenced Balkan languages has also been influenced by local languages, though not to the same extent. The present study focuses on the multi-layered interaction in Balkan dialects, and particularly deals with reasons for the emergence of inverted sentences in Macedonian and Kosovan dialects.

Keywords: *Turkish language, Balkan languages, Kosovan and Macedonian dialects, inverted sentence*

Giriş

Her dil, toplumsal katmanlarda farklılıklar gösterir. Bu katmanların değişik coğrafi alanlardaki yerel bölümlenmelerine ağız dendiği malumdur. Bir dilin ağızları arasındaki farklılıklar genelde ses, telaffuz, söz varlığı gibi düzeylerde kalır; çok baskın bir dilin etkisi söz konusu olduğunda söz diziminde de bazı farklılıklar görülmesi ihtimal dâhilindedir.

Türkçe, özellikle Batı Türkçesi, Osmanlılarla birlikte ulaştığı Avrupa içlerine kadar münasebet kurduğu bütün dillerden yapısal olarak farklılık gösterir. Doğuda Peştü, Urdu ve Farsçadan başlayarak Avrupa içlerindeki en uç örnek Boşnakçaya kadar bütün diller Hint-Avrupa dillerindedir. Doğuda Türkçeyi çok etkileyen Arapça da söz dizimi itibarıyla Hint-Avrupa dillerine benzemektedir.

Önceleri Farsça, ilerleyen yüzyıllarda doğrudan doğruya Arapça İslâm dininin hâkim dilleri olarak Müslüman Türklerin lisanını çok derinden etkilemiştir. Bu etki geneli itibarıyla söz varlığında yoğun bir şekilde gözlemlenirken söz diziminde hayli sınırlı kaldığı bilinmektedir. Daha çok tercüme metinler vasıtasıyla *ki*'li cümleler Türkçede kullanılır olmuştur. Bu tür yapılar Farsçada *ki*'li Arapçada da *illa*'lı cümlelerin tercümelerinde ortaya çıkmaktadır. Birçok Türk topluluğu İslâm dinini İranlılardan öğrenmelerinden dolayı Türkçedeki dinî literatürün, bilhassa bazı temel kavramların Farsça olduğu görülecektir: *Abdest* (Günümüz Farsçasında Arapça aslı kullanılmaktadır: *vudu*), *namaz* gibi. Bunun yanında Arapçadan Türkçe ve Farsçaya ortak olarak geçmiş kelimelerin ortaklıklarındaki koşutluk tam kestirilemese de bir noktadan sonra değişiyor. (Meşgul olmak anlamında Farsçada *şogl kerdan* kullanılırken Türkçede aynı kökten gelen başka bir kullanım tercih edilmiştir: *iştigal etmek*.)

Söz varlığındaki etkileşim ne kadar iki yönlü ve çok sayıda olursa olsun söz diziminde bu etki sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi de Türkçenin “özne-tamlayıcı-yüklem” şeklindeki yaygın kullanımının kalıcı olarak değiştirilemiyor olması ve dolayısıyla Arapça ve Hint-Avrupa dillerindeki özne-yüklem-tamlayıcı şeklindeki yapının Türkçede baskın bir yapıya dönüşmemiş olmasındandır.

Bir insanın konuştuğu dile başka dillerden kelime almasının birçok sebebi olabilir ve bu alıntıların makul izahı da yapılabilir. Nitekim bütün diller arasında değişik oranlarda kelime alış verişi vardır.

Cümle yapısındaki değişikliğin izahı ne olabilir? Tercüme edilirken kaynak dildeki bazı yapılar mevcut söz dizimine eklenir veya uyarlanır. Nitekim “başka dillerle kültür alış verişine girdiği zamanlardan, yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne tercüme sonunda Türkçeye sıra (paralel) söz ve cümle bağlama edatları (conjunction) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür.”² Türkçede *ki* edatının kullanıldığı yardımcı cümle kabul edilebilecek yapılar da Mansuroğlu’nun işaret ettiği “aslına uygunluk isteği” ile İslâmiyet’in kabulünden sonra Farsça ve Arapçadan dinî metinleri tercüme faaliyetleriyle birlikte görülmeğe başlanmış ve bugün yaygın olarak kullanılmaktadır. *Ki*’li cümlelerin varlığı Türkçedeki yaygın özne-tamlayıcı-yüklem yapısını değiştirmemiştir. Belki sıfat-fiil, zarf-fiil ve ad-fiillerin kullanımını kısıtlamaktadır, denilebilir. Bu tür yapıların kullanımı temel cümle yapısına tesir etmez. Bir dile giren yabancı unsurların hepsinin bir sebebi, dolayısıyla bir izahı olabilir ve bu yabancı unsurların dile girişi kendi konuşurları vasıtasıyla olacaktır.

Peki, bir insan kendi dilinin yapısını kendinden önceki nesillerin kullandığı söz diziminden farklı hâle getirebilir mi, bu mümkün müdür, böyle bir düşünce öne sürülebilir mi, makul bir izahı olabilir mi?

1. Rumeli Ağzları İçinde Kosova ve Makedonya Ağzlarının Durumu

Rumeli ağzları ses bilgisi, söz varlığı vs. dilbilgisel unsurların yanında cümle yapısı itibariyle de gerek İstanbul ve gerekse diğer Anadolu ağzlarından ayrılıklar gösterir. Bu ayrılıklar ilk göç anından itibaren oluşmağa başlamıştır. Çünkü karşılaşılan her yeni durum dile yeni anlamlar, imkânlar sunar. Varıp yerleştikleri yörenin yerlileri ile kurulan ilişkiler diller arası alış verişleri geliştirir ve zamanla iki veya çok dilliliğin ortaya çıkması ile diller arası geçişkenliğin meydana gelmesine zemin hazırlar.

² Mecdud Mansuroğlu, “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1955, Ankara, 1955, s. 59.

János Eckmann, Türkçenin Rumeli ağızları üzerine yapılan çalışmaları konuyla ilgili bir makalesinde ayrıntılı olarak zikretmiştir.³ Eckmann'ın zikrettiği çalışmaların biri de Gyula Németh'in Türkçede "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması" adıyla 1983 yılında yayımlanabilen, bu ağızların konuşulduğu mahallerin bizzat gezilerek hazırlanmasıyla ortaya çıkan araştırmasıdır.⁴ Németh'in makalesinin başlığı Bulgaristan ağızlarını kapsamasına rağmen Makedonya ve Bosna ağızlarına da temas etmiştir. Németh'in tasnifinde mühim bir coğrafya ve kendine has hususiyetleri ile dikkat çeken, aşağıda örneklerini vereceğimiz, Rumeli Türk ağızları içinde özgün bir yeri olan Kosova ağızları ve özellikleri yer almamaktadır.

Németh'in belirlediği Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan hususiyetler sekiz ayrı başlıkta kısaca şöyle sıralanabilir:

1. Kelime sonunda /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ ünlüsünün bulunması (*alti, oldi, köpri, orti* vs.),

2. Öğrenilen geçmiş zaman eki -mış, -muş/-müş yerine daima -miş ekinin kullanılması (*almış, kalmış, olmuş, ülmiş* vs.),

3. Doğu ağızlarındaki i sesinin ilk hecede ve kapalı heceler dışında /ı/ya dönüşmesi (*egilmek, verdik, evin, eteginde* vs.),

4. Eski Türkçedeki /ö/ ve /ü/nün /o/ /u/ya dönüşmesi (*boyle, dort, soz* vs.),

5. Makedonya ve Vidin'de (Bulgaristan'ın kuzeybatısında, Romanya Sırbistan üçgeninde) yapım ve çekim eklerinde kalınlık incelik uyumuna aykırılık görülmesi (*sarayler, yapmayler, satayler, lukumler, alirse, karşısine, atlardan, yalmışçe* vs.),

6. Eski Osmanlıca /ö/ sesinin darlaşması (*kupri, küpri, urdek, ürdek* vs.),

7. Eski Türkçedeki sedalı ve süreksiz damak ünsüzü /g/nin korunması (*dag, eger, buzagi* vs.),

³ János Eckmann, "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", *Age*, s. 190-204

⁴ Makalenin aslı Sofya'da "Zur Einteilung de Türkischen Mundarten Bulgariens" adıyla 1956 yılında yayımlanmıştır.

8. Şimdiki zaman kipi için *-yor* eki yerine *-y* ekinin kullanılması (*okuyusun, araysın, istey* vs.).

Kosova ağızları da Nemeth'in tasnifindeki Batı Balkan ağızlarından ayrılcı bazı özelliklere sahiptir:

1. Kelime başındaki sedasız öndamak ünsüzü /k/nin (ince k, kef) Erzurum ve Karadeniz ağızlarındaki gibi öndamak ünsüzü olan ve Arnavutçada /q/ ile gösterilen sese dönüşmesi: *çüpri*, Ttü 'köprü', 'çümür', Ttü kömür, *çel*, Ttü 'kel' vs. (Bazen kelime içindeki /k/ sesleri de /ç/ ye dönüşebiliyor: *içi*, Ttü 'iki'; *esçi* Ttü 'eski'; *erçen* Ttü erken vs.) Bu dönüşümde Arnavutçanın etkisi üzerinde düşünülebilir.

2. Kelime başındaki bir diğer sadalı ön damak ünsüzü olan /g/nin (ince g) ön damak ünsüzü /c/ye dönüşmesi: (*Cel-*, *cit-*, *cük* (Ttü gök) vs.)

3. Kelime sonlarında bulunan "ör" ses birliğinin ünlüsü /ö/nün, /e/ ye dönüşmesi: (*dert*, Ttü 'dört'; *ert-*, Ttü 'ört'; *adapter*, Ttü 'adaptör' vs.) İnce geniş yuvarlak ünlü /ö/ başka kelimelerde dar sıradan /ü/ sesine dönüşürken (köprü>çüpri) /ö/ ve /r/ sesleri yan yana geldiğinde /ö/ ünlüsü /e/ye dönüşüyor. Gör- fiili ise cür- şeklinde olduğundan kurallı bir /ö/ > /e/ değişiminden söz edilemese de bu yönde bir temayülden bahsolunabilir. Osman Nedim Tuna, bu hadisenin bir benzerini, "Türkçe bütün ö'lerin İran'daki Ebî Verdî şivesinde e olduğu" şeklinde 1984 Belleten'indeki makalesinde zikretmektedir.⁵

4. Kosova ağızları (Piriştine, Pirizren vd.) şimdiki zamanda diğer ağızlardan farklı olarak /y/yi düşürme temayülünde olduğundan dolayı yardımcı sesin zaman ekinin işlevini üstlenerek birden fazla şimdiki zaman ekinin ortaya çıkmasına yol açması: *veri*, *verim*, *celim*, *celisin*, *celi*, *ali*, *cidem*, *cidesin* (veriyor, veriyorum, geliyorum, geliyorsun, geliyor, alıyor, gidiyorum, gidiyorsun),

5. Kalın dar-yuvarlak ünlülerde ilerleyici benzeşme yoluyla genişleme görülmesi; *çocogom*, Ttü 'çocuğum', *yogorma* Ttü 'yoğurma' (ali yogormâ hamuri = hamuru yoğurmak için alıyor⁶); *oldogondan* Ttü 'olduğundan' ve Piriştine ağızında gelmek fiilindeki ünlülerin kalın-geniş

⁵ Osman Nedim Tuna, "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", *TDAY Belleten* 1984, Ankara, 1987.

⁶ Süreyya Yusuf, "Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı", *Çevren*, Piriştine, Mart 1977.

yuvarlak sıraya dönüşmesi; *coldom* Ttü ‘geldim’ (Bi fukara karisi *colur* süpürsün orasını; treskalari alır cütürür evine yaksın)⁷ Bir fukaranın karısı, gelir orayı süpürür ve çıkan döküntüyü yakmak için evine götürür.

Balkan ağızları üzerine Eckmann’ın yazısından bugüne başka çalışmalar da yapılmıştır. Bunların ehemmiyet arz eden birkaçını; Mecdud Mansuroğlu,⁸ J. Eckmann,⁹ Ahmet Caferoğlu,¹⁰ Mefkûre Mollova,¹¹ Victor A. Freidman,¹² Ahmet Günşen¹³ ve Gürer Gülsevin¹⁴ şeklinde zikretmek mümkündür.

Makedonya’nın kendine has zengin dil malzemesi Kosova Türk ağızlarını gölgede bırakıyor diye düşünülebilir. Çünkü Doğu Makedonya’daki Yörük köylerinde yaşayan Türkler kendilerini tecrit edebilmişler ve dillerini koruyabilmişlerdir. Doğu Makedonya Yörük ağızları araştırma konusu olarak Rumeli’nde bölge dilleri ile karışmamış bir Türkçe için bulunmaz malzeme durumunda iken Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Ohri gibi büyük şehirlerde çok dilli bir ortamda gelişen ve diller arası etkileşime muazzam örnekler barındıran mahallerdeki Türk ağızları Kosova’yı sütre gerisinde tutmuş olmalıdır.

⁷ Ahmet Cangür, *Priştine Türk Halk Ağızı Üzerinde Sözdizimi Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Priştine, 2008, s. 185

⁸ Mecdud Mansuroğlu, “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1960, s. 181-187.

⁹ J. Eckmann, “Kumanova (Makedonya) Türk ağızı”, *Németh Armağanı*, Ankara, 1962, s. 111-144.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri” *TDAY Belleten*, 1964, Ankara, 1989, s. 2-33.

¹¹ “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, *TDAY Belleten*, 1996, Ankara, 1999, s. 167-176.

¹² Victor A. Friedman, “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 2001, s. 455-463.

“Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-BalkanologyTurcology.pdf>.

“Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: a Balkan Perspective”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-LgLitLGNatBalk.pdf>.

“Toward Defining the Position of Turkisms in Romani”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-TurkismsRomani.pdf>.

¹³ Ahmet Günşen, “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcen%c5%9fenahmet1816\(Hakem-3\).pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcen%c5%9fenahmet1816(Hakem-3).pdf).

“Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I* (Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği)” <http://www.turkishstudies.net/Makaleler/111082177721g%c3%bcen%c5%9fenahmet.pdf>.

¹⁴ “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Yaşayan ve Tarihî Türkiye Türkçesi Ağızları*, Özel Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 107-123.

Kosova Türk ağızları için Makedonyalı bir araştırmacı olan Süreyya Yusuf kıymetli çalışmalar ortaya koymuş ve imkânları nispetinde bu araştırmalarını yayımlayabilmiştir.¹⁵

Kosova'da Türk ağızlarının farklılıklarını ortaya koymak ve Rume-
li ağızları içindeki yerini belirlemek üzere bu ülkede Türklerin yaşadığı
yerlerde kapsamlı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

2. Söz Dizimindeki Farklılıkların Sebebi

Balkan ağızları üzerine yapılan araştırmalarda daha çok ses bil-
gisi yönünden incelemelerin ön plana çıktığı görülür. Ahmet Günşen,
yüzyıllarca devam eden diller arası etkileşimin Türkçe cümle yapısın-
da büyük oranda Hint-Avrupa söz diziminin hâkimiyetine yol açtığını
zikretmektedir.¹⁶

Gerek Kosova ve gerekse Batı Makedonya Türk ağızlarında çok
fazla görülen söz dizimi farklılığının sebepleri üzerinde pek durulma-
mıştır. Yukarıda zikredilen araştırmacıardan ikisi söz dizimine temas
etmektedir: Mansuroğlu, “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz
Dizimi Özellikleri” adlı makalesinde sadece İstanbul Türkçesinden
farklı olarak çok fazla devrik cümle olduğunu belirtip devrik cümle ör-
nekleri vermekle yetinmektedir, Ahmet Günşen ise “Rumeli Ağızları-
nın Söz Dizimi Üzerine-I” adıyla Balkan Türk ağızları üzerine müstakil
bir makale kaleme almıştır.

Türkçenin söz dizimi sorunları Türkiye Türkçesinin gerek ölçünlü
dilde gerekse ağızlarda aşağı yukarı birbirine benzer durumdadır. Tarih
boyunca birçok dil ile ilişkisi söz konusu olan Türkçe hedef dil olduğu
durumlarda bu etki söz diziminde kendini göstermez, gösterdiği durum-
lar çok sınırlıdır ve cümlelerin temel yapısına etki etmez.

Türkçe söz diziminin bu yapısı Balkan coğrafyasında bölge dilleri-
nin söz dizimi yapısına yaklaşmıştır. Benzer bir söz dizimi farklılığı ben-
zer sebeplerin etkisiyle Karadeniz ağızlarında da görülmektedir. Özel-
likle Makedonya ve Kosova ağızlarında Türkçenin değişik şekillerde
Hint-Avrupa dillerinin yapısı ile konuşuluyor olması dikkat çekicidir.

¹⁵ Süreyya Yusuf, “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren*, Priştine, Mart 1977; *Devrik Cümle*, Mart-
Nisan, Tan Yayınları, Priştine, 1989; *Prizrenski Turski Govor*, Priştine, 1987.

¹⁶ Günşen, agm.

Arapça söz diziminin İslâm dininin yoğun baskısına rağmen Türkçe söz dizimine ciddi bir etkisinden söz edilemezken nasıl olup da Makedonya ve Kosova ağızlarında her yönüyle üstün ve etkileyen konumdaki Türkçe cümle yapısı bölge dillerinin etkisine girmiştir? Kanaatimizce sorunun cevabı dil dışında aranmalıdır. Baskın olarak Rumeli’nde bilhassa Makedonya ve Kosova ağızlarında, kısmen de yukarıda temas edildiği gibi Karadeniz ağızlarında geçerli bir sebeptir bu dil dışı olgu.

Lars Johanson Türkçe cümle yapısını Türkçe cümledeki hangi yapıların Avrupa dillerindeki ne tür yapılara tekabül ettiğini mukayese yolu izah eder: “Türkçe sentaksı, söylendiği gibi öncül bitimsiz şekilleri tercih eder. İçer yerleşik cümleler öge cümleler olarak isimleştirilir veya yüklemleştirici isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri yardımıyla bitimsiz hâle getirilirler” (...) “bu bitimsizleştirmeler, işlev açısından, bugünkü Avrupa dilleri için alışılmış olduğu biçimde, bağlaçlarla veya ilgi zamirleri ve zarflar gibi bitişmeyen bağımlılaştırıcılara sahip, ana cümle benzeri öge cümlelere geniş ölçüde tekabül eder.” Genel Türkçe cümle yapısının yanında İran ve Slav dilleri ile komşu olan Türkçe lehçe ve ağızlarında (bir yığın Türk dili), “eskiden beri soncul cümlelere de sahiptir; bu cümleler (tipik ana cümle yüklemleştiricileriyle) ana cümle görünümündedirler ve bitişmeyen bağlayıcılara sahip olmaları sebebiyle Hint-Avrupa cümlelerine benzer” yapıların olduğunu söyler.¹⁷

Johanson Hint-Avrupa dillerine yaklaşan bu cümle yapısının taklit etme eğilimi sebebiyle ortaya çıktığını belirtmektedir: “Kopyaların coğrafik dağılımı (Türkistan, İran, Balkanlar) açıkça, Farsça ve Slavca tesirinin delilidir.”

Johanson’un işaret ettiği benzerlik çok açıktır. Ancak biz benzerliğin bir kopyalama (hâkim dilden kendi diline) değil bir taşıma (kendi dilinden hâkim dile) olduğunu düşünüyoruz. Rumeli ağızlarında özellikle Batı Balkanlarda benzerliği ortaya çıkaran asıl etnik unsur da Slav kökenli topluluklar değil, büyük oranda Arnavutça konuşan halklardır.

Osmanlılar öncesinde Balkanlara gelen Türkçe konuşurları yerli diller karşısında çok fazla tutunamamış ve bir zaman sonra tamamen

¹⁷ Lars Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev: Nurettin Demir, TDK Yayınları, Ankara, 2007, s. 107.

kaybolup gitmiştir.¹⁸ Yani Osmanlılar Balkanlarda tarih sahnesine çıktıklarında yapısı bozulmuş bir dil bulmadılar.

Osmanlılar bölgeye hâkim olurken Türkçe de Balkanların hâkim dili konumuna geçmiştir. Yöneticilerin dili olduğu için, Türkçe bilenlerin özellikle devlet katında daha çabuk iş bulma imkân ve ihtimali vardır; Türkçe, kullananlara eğitim, sanat, itibar imkânı sunmaktadır. Türkçe, devletin Türkler dışındaki tebaası için öğrenilmesi önemli bir hedeftir. Bunun yanında Türkler için komşu dillerden herhangi birini öğrenmenin hiçbir cazibesi yoktur. Çok özel şartlardan ötürü bölge dillerinden birini öğrenmiş az sayıda Türk olabileceğini kuramsal olarak kabul etsek bile bu, insanların kendi dillerinin cümle yapısını değiştirmeleri için herhangi bir sebep yoktur. Olsa bile bu az sayıdaki insanın bütün bölgeyi etkileyecek kadar baskın olmaları düşünülemez. Dolayısıyla Balkan ağızlarındaki söz dizimi kaymalarını başka dilden yapı aktararak Türklerin yapması söz konusu olamaz. Bilmedikleri dilden yapı kopyaladıklarını düşünmenin ya da devrin Türkçesi karşısında çok cılız kalan bölge dillerinden yapı aktarmış olabileceklerini akla getirmenin doğru bir düşünce tarzı olamayacağı kanaatindeyiz.

Necati Cumalı *Dila Hanım* adlı kitabındaki kendi hayatından izler taşıyan hikâyelerinde bu konuya temas eder: “Biz Türkler devleti yöneten insanlar olduğumuz için çevremizdeki bütün halklar Türkçe bilirdi, biz ise Türkçe dışında bir dil bilmezdik.”¹⁹ Balkan kökenli Türklerden olup da bölge dillerini bilen devlet adamına belki birkaç istisna dışında rastlamak çok zordur. Arnavut, Boşnak, Pomak vs. kökenliler ise Türklerin bildiği Arapça ve Farsçanın -Tanzimat’tan sonra Fransızca ve İtalyanca gibi batı Avrupa dilleri de düşünülebilir- yanında Balkan dillerinden birkaçını bilirler.

İkinci olarak Türkçenin Balkanlarda din dili olması zikredilebilir. Bilhassa kitlesel ihtidalar yoluyla Müslüman olan Arnavutlarla çeşitli Slav unsurlar (Boşnak, Torbeş, Gorali, Pomak vs.) ve Çingenelerin çeşitli manevi saiklerle Türk (Müslüman) olduktan sonra kendi dillerini bırakıp Türkçe konuşmayı tercih etmeleri baskın rol oynamıştır.

Üçüncü ve en mühim etken bölgenin dağlık kesimlerinde yaşayan Arnavutların zaman içinde kasaba ve kentlerde oluşan bazı genel ka-

¹⁸ László Rásonyi, *Tuna Köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.

¹⁹ Necati Cumalı, *Makedonya 1900 Dila Hanım*, İstanbul, 1995.

bullerin ve değer yargılarının baskısı neticesinde Arnavut olduklarını gizleme saikiyle Türkçe konuşma çabalarıdır.

Bugün dahi Arnavutluk, Makedonya ve Kosova'da geçerliliğini koryan bu değer yargıları dört temel kavrama dayanıyor: *Daglilik* (dağlılık), *çülilik* (köylülük), *kasabalılık* (kasabalılık) ve *şehirlilik* (şehirlilik). Bugünkü şartlarda *şehirlilik* Piriştine'de yaşayan çok az Türk²⁰ dışında itibar görmeyen bir kavramdır, lâkin geçmişteki asırlar boyunca bu dört kademeli toplumsal tasnif Türkçenin değişim macerasını yönlendirmiştir.

Daglilik, görgsüz, oturup kalkmayı bilmez, cahil, laf anlamaz, anlayışı kıt gibi her yönüyle itici insanlar için kullanılan bir sözdür ve büyük oranda bölgenin dağlık kesimlerinde yaşayan Arnavutların göstergesidir; bilhassa Kosova'da toplumsal tabakalaşmanın en aşağı seviyesini işaret eder. Kelime bütün anlam ve çağrışımlarıyla tercüme edilerek Arnavutçada da kullanılır olmuştur. Bugün; Tiran, Fier, Vlora (Avlonya), Jirokastra (Ergiri), Saranda gibi Güney Arnavutluk'ta yaşayanlar, hakaretamiz ve küçümseyici bakışı ifade etmek için Debre, Mirdit, İşkodra gibi Kuzey Arnavutluk'ta ve Kosova'da yaşayanlara *malok*, yani *dagli* (dağlı) demektedirler. Bu kelime Arnavutluk Arnavutçasında insana yapılabilecek en ağır hakaret sözüdür. Şimdiki Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa sadece İşkodralı olduğu için *malok* kabul edilir ve halkın % 70'i Müslüman kökenli olmasına rağmen bu büyük oran oya tahvil edilememektedir. Kuzey Arnavutçasında *dagli* kelimesi geçerli kavram olduğundan *malok* sıradan bir kelimedir, soyadı olarak bile kullanılmaktadır. Kosova Türkçesinde *dag adami üldürür sag adami* ya da *dag adami hasta eder sag adami*, gibi kelimenin duygu değerini gösteren deyimler vardır.

Çülilik, her ne kadar bugün Mamuşalılarının sıfatı olsa da geçen zamanlar içinde bu kavram da Arnavutlar için kullanılmıştır. *Çüli*, *daglıdan* bir derece daha iyidir ancak tercih edilen veya arzu edilen bir insanlık hâli değildir.

²⁰ Yugoslavya döneminde Sırçadan sonra ikinci önemli dil olarak Türkçe itibarını korumuştur. Nitekim 1955 yılında Türkçe eğitime izin verilirken Arnavutça çok sonraları eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Nüfus sayımlarında insanların Türk veya Arnavut olduklarını söylemelerinde bu itibar mühim bir yönlendirici olmuştur. Bugünkü Kosova'da Arnavutça bilmek daha fazla imkân sağladığı için -iş, yüksek öğrenim, vs.- birçok insan Türkçe bildiğini dahi gizlemektedir.

Üçüncü kavram olan *kasabalılık*, *dagli* ve *çülilerin* en büyük hedeflerindedir. Kasabadan kasıt ise Pirizren'dir. Pirizren'de rahat ve çekinmeden yaşayabilmenin yegâne göstergesi de Türkçe bilmektir. Bugün Arnavut milliyetçisi olup da Kosovalı Türklerle ciddi sorunları olan Pirizren'in yerli Arnavutları çocuklarını Arnavutça eğitim veren okullara göndermekte ancak evlerinde Türkçe konuşmakta ve çocuklarına Türkçe öğretmektedirler. Kasabada yaşayıp da Türkçe bilmemek büyük bir ayıptır.

Son toplumsal katman olan *şehirlilik* bugün kavramsal değerini ve zaman içinde kazandığı bölgeye has anlam ve çağrışımlarını kaybetmiştir. Yine de *şehirli* olmayı bir üstünlük olarak görüp Pirizrenlilere küçümseyici bir tarzda bakan kişilere rastlamak mümkündür.

Toplumsal tabakalaşmanın yukarıdaki kabullerle şekillendiği bir ortamda *dagli* ve *çüli* sıfatlarından kurtulmak isteyen Arnavutlar Pirizren, Piriştine, Mitrovitsa, Gilan gibi kentlere geldiklerinde kendi dillerini bir daha kullanmamacasına bırakıp kaşını gözünü yarararak da olsa Türkçe konuşmaktadırlar. Kitleler hâlinde Müslüman olup şehir ve kasabalara yerleşen Arnavutların gerek değer yargılarının, gerekse Türk (Müslüman) olmanın saikiyle Türkçe konuşma telaş ve gayreti Türkçenin yapısal olarak evrilmesine yol açmıştır. Arnavutların yekûn olarak Türklere yakın bir nüfusa sahip olmaları, Müslüman olmaları, bir arada yaşamaları ve evlilik bağlarıyla tam bir etnik karışıklıkların yaşanmasını sağlamış ve bu süreçte Türkçenin cümle yapısı Arnavutçanın söz dizimine doğru kaymıştır.

Meselâ Piriştine ağzında görülen şu cümlelerin yapısı büyük oranda Arnavutçadır:

süt pitesi yapılırdı fazla hem fulya fazla *Arn: me shume u kane bere filija se me te shume filija.*

Ttü: Fazla fazla süt pidesi yapılırdı

çıkaysık mezarlık sıra şto orda *Arn: ne rend te varrezes yada ne rruge te varrezes, qe aty.*

Ttü: İşte orada mezarlık yoluna çıkarız.

nasıl imiş esçi zaman? *Arn: qysh ka gene kohen e vijeter.*²¹

Ttū: Eski zaman nasılmış

Dağlarda ve köylerde dar bir söz varlığıyla konuşan Arnavutlar kentlere geldiklerinde yeni hayat tarzının dayattığı birçok kavram, terim ve kelimeyi Türkçeden almak durumundadır. Konunun tam anlaşılması için ev örneğinden yola çıkarak konuya açıklık getirebiliriz: Arnavutların dağlarda yaşadıkları evler sadece korunma amaçlıdır ve dört duvardan ibarettir. Bugünkü Arnavutçada Enver Hoca devrinde yapılan bütün temizleme hareketlerine rağmen ev ile ilgili Türkçe kavram ve kelimelerin çokluğu dikkat çekecek orandadır: *kapi, çati, pencere, oda, konak, pataniya, düşek, çarşaf, yastık, yorgan* vs.

Türkçenin Arnavutça veya bölgedeki diğer yerel dillerin cümle yapısına uygun konuşabilmeye elverişli oynak²² bir cümle yapısına sahip olması, cümle unsurlarının kolayca farklı yerlere kayabilmesi ve bu tür cümleler kurulduğunda anlam kaybının hissedilmemesi veya anlama konusunda ciddi bir sıkıntının ortaya çıkmaması bölge ağızlarında ‘devrik cümle’ nin hâkim olmasını sağlamıştır. Türklerin haricindeki insanların Türkçe üzerinde meydana getirdikleri bu tarz zamanla Türkler tarafından da benimsenmiş ve Rumeli ağızlarında hissedilir oranda bir devrik cümle hâkimiyeti ortaya çıkmıştır.

Günümüz Türkçesinde 1980’lere kadar etkili bir moda olarak edebiyatımıza hâkim olan devrik cümle yüzyılın başında Rumeli’nden göçenlerin başlattığı bir ifade tarzıydı. Zamanla etkisi altında kaldığı toplumlardan ve dillerden uzaklaştığından dolayı bugünkü Türkiye Türkçesinde zaman zaman başvuru bir çeşni olarak kullanılmaktadır.

3. Batı Balkanlarda Türkçenin Çok Katmanlı Değişim Süreci

Osmanlıların bölgeye yerleşip hâkimiyetlerini pekiştirmesiyle birlikte Türkçe Balkanların gözde dili olmuştur. Dört asır süren Türkçenin hâkimiyeti bölge dillerini söz varlığı itibariyle tamamen etkisi altında tutmuştur. “Söz varlığındaki bu baskın yön söz diziminde neden ters orantılı bir görüntü arz ediyor” biçimindeki bir sorunun cevabı sözko-

²¹ Cangür, *age*.

²² Türkçe söz dizimindeki oynak yapının üretimsel dönüşümlü dilbilim kuramı açısından bir Hint-Avrupa dili olan İngilizce söz dizimi ile karşılaştırılması için bk: Ayhan Sezer, “Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisinin Türkçeye Uyarlanması Üzerine Bir Gözlem”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1978-1979, Ankara, 1981, s. 165.

nusu coğrafyadaki Türkçe söz diziminin Türkler dışındaki insanlarca şekillendirilmiş olduğu şeklinde olabilir. Türkçe Balkanlarda 1912'den bugüne kadar da diğer dilsel alanlarda çeşitli yönleriyle bölge dillerinin etkisi altında gelişimini ve evrilişini sürdürmüştür.

Balkanlarda Türkiye Türkçesinin konuşulduğu coğrafyanın Gyula Németh tarafından doğu ve batı şeklinde iki temel ağız bölgesine ayrıldığı yukarıda zikredilmişti.²³ Doğu Balkan ağızları üzerinde Bulgarca ve diğer Slav kökenli dillerin (Pomakça, Makedonca vs.) etkili olduğu düşünülebilir. Doğu Balkan ağızlarında da söz dizimi kaymalarının varlığı Bulgarca benzeri diller dışında bir etkinin varlığını akla getiriyor. Bu dil de Arnavut örneğinde olduğu gibi istenmeyen veya tahkir edilip küçümsenen bir kimliğin göstergesi olmalıdır. Böyle bir kimliğin sahibi de Balkanların genelinde varlığını sürdürmekle birlikte yoğun olarak Doğu Balkanlarda yaşayan Çingeneler olabilir. Bu tür bir çalışma başka bir makalenin konusu olacak denli geniştir. Bizim çalışmamız sadece bugün Türkçenin konuşulduğu Batı Balkanlarda Makedonya ve Kosova ağızlarıdır.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar Batı Balkanlarda Türkçenin konuşulduğu coğrafya bugünkünden daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Arnavutluk'ta İşkodra, Elbasan, Görice (Korça), Debre (Dibra), Sırbistan'da Belgrad, Niş, Sancak, Preşova gibi şehirlerde, bugün Kosova'da Piriştine, Pirizren, Gilan ve Makedonya'da Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Üsküp'teki gibi Türkçe konuşulmaktaydı. Sürgün, göç, baskı ve başka sebeplerden dolayı bugün sayıları çok azalsa da Türklerle birlikte Türkçe bilen Arnavutlar zikredilen şehirlerde hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Türkçenin Balkanlardaki tekâmülünü üç temel döneme ayırmak mümkündür:

1. Dönem, yukarıda seyir şeklini izah ettiğimiz Türkler dışındaki özellikle Arnavutların başı çektiği Türk olmayan unsurların eliyle geçirdiği evreyi kapsar ve Türk hâkimiyetinin sona erdiği 1912 yılına kadar gelir.

²³ Németh, *agm.*

2. Dönem, 1912'den 1990'a kadar süren ve bölge Türklerinin dillerini söz varlığı ve ses bakımından etkileyen resmî dil Sırpçanın etkisi altındaki dönemdir. Bu döneme kadar resmî dil olan Türkçe bundan sonra ikinci dil seviyesine gerilemiştir. Artık *opština*, *konkur* (belediye, ilan) gibi Sırpça birçok idari kavram ve kelime bölgenin Türk ağızlarının söz varlığında yerlerini alır. Ders tutmak (ders yapmak), sınava çıkmak (sınava girmek), sınavdan düşmek (sınavdan düşük not almak, kalmak), konkura çıkmak (ilan vermek) gibi ölçünlü dilde bulunmayan bazı yardımcı fiil kullanımları Sırpçanın tesiriyle yaygınlaşır. Ayrıca *stey*, *steym*, *šte*, *što*, *štonda* (istiyor, istiyorum, işte, işte o, işte orada) gibi Sırpçanın ses kuralları Türkçe kelimelerde görülür olmuştur.

3. Dönem, 1990'ların sonundan itibaren devlet dili olan Arnavutçanın etkisinde oluşur. Bu yeni dönemde Arnavutça yönetici sınıfın dili olmuş ve konuşurlarının mevcudunun gittikçe azaldığı Türkçe tamamen bu dilin etkisine girmiştir. Meselâ Kosova ağızlarında “Çocuklar üşüdü” cümlesi “Çocuklar soğudu”, “Düğünü sidiye kaydetti” cümlesi “Düğünü sidiye çizdi” biçimlerinde söylenmektedir. Bunun gibi “Arabayı yakmak (Çalıştırmak)”, “Çay haşlamak (demlemek)”, “Yaklaşmak (Ziyarete gitmek)”²⁴ şeklindeki yapılar ve sabahleyin tanıdık biriyle karşılaştığında “Merhaba, nasılsın, iyi misin” yerine “N’aptin, yoroldon mi (Ne yaptın, yoruldun mu)” türünden bir selamlama cümlesi Arnavutçanın etkisini göstermektedir.

Bir diğer taraftan Türkçenin bugün televizyon ve internet yoluyla Arnavutlar arasında tekrar çekicilik kazandığından söz edilebilir. Özellikle Türkiye'deki akrabalarının yanına gelmek, ülkemizde eğitim görmek ve iş bulabilmek amacıyla çok sayıda insanın Türkçeyi öğrenmekte olduğu karşılıklı evlilikler yoluyla Türkçe konuşan Arnavutların sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Son olarak zikrettiğimiz fasılda yer alanlar ise artık ölçünlü dili öğrenip konuşmaktadırlar.

Sonuç

Balkan ağızlarında yaygın bir şekilde görülen devrik cümle Türkçenin birkaç evrede ulaştığı bir durumdur. Dillerin sadece kendi kuralları ve değişim temayülleri ile farklı şekiller almadıkları malumdur. Birçok toplumsal ve ruhsal hadise dilin değişim, gelişim ve evriminde etkilidir.

²⁴ “Niye bize yaklaşmıyorsunuz? (Neden bizi ziyarete gelmiyorsunuz?)”

Özellikle Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının söz diziminde meydana gelen farklılaşmalarda dil dışı amiller daha fazla etkili olmuştur. Balkan ağızlarının tamamında devrik cümle yaygın olsa da Makedonya ve Kosova ağızlarında daha yoğundur. Ayrıca doğu Balkan ağızlarından farklı olarak *imek* fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi üzerine bildirme ekinin gelmesi (*Esçi zeman Priştine'de var imiştir un fabrikalari. O fabrika işlerdi sırayle. Epey bük fabrika. Ügüdürdular epey un. Çime lazım imiştir onun var imiştir arabalari da*)²⁵ ve isim cümlelerinde *imek* fiilinin isimlerin başına gelmesi Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında yaygın olarak görülen kullanımlardır (*imiş beş, imiş on*). Son zikrettiğimiz örneklerle yukarıda sıraladığımız toplumsal ön kabuller ve katı değer yargıları bir dönem Türkçenin cazibesini ve geçerliliğini arttırırken zamanla ikinci sıraya gerilemenin getirdiği edilgen durum ve şimdilerde Arnavutçanın baskısı ile bugün anlamayı zorlaştıran devrik ötesi bir cümle yapısına sahip olmuştur.

Balkan halkları, bilhassa Arnavutlar, bir taraftan Türkçeyi öğrenirken, diğer taraftan güçlü ve zengin bir dil olan Türkçeden ödünçlemelerle kendi dillerini değiştirmişlerdir. Ölçünlü dilin söz varlığına Arnavutçadan veya Slav dillerinden beş asırlık zaman diliminde girebilmiş kelime sayısı ile Türkçenin o dillere verdiği kelime sayısındaki oransızlık söz dizimindeki bu olağan üstü etkiyi izah edebilmekten hayli uzaktır. Netice itibariyle Rumeli Türk ağızlarındaki söz dizimi farklılaşmalarının oluşumunda Türklerin pek dahil olmamıştır. Bugün bölge ağızlarının en karakteristik özelliği hâline gelmiş olan devrik cümle Türk olmayan unsurların marifetiyle oluşmuş bir yapıdır. Balkan coğrafyasında Türkçe konuşanların ölçünlü dilden ve diğer Anadolu ağızlarından farklı bir söz dizimine sahip olmaları bu şekilde izah edilebilir.

Diller arası etkileşim dilin bütün alanlarında olması gerekir. Beş asırlık zaman zarfında bütün Balkan dillerine binlerce kelime verirken özellikle cümle yapısında kopyalar aldığı söylenen Slav dillerinden aldığı kelime sayısının çok düşük olması da Türkçeye kendi konuşurları tarafından bir kopyalama değil, Türk olmayan unsurların kendi dillerinden yapı taşıdıklarının ayrı bir delilidir.

²⁵ Cangür, *age*.

KAYNAKÇA

- “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.
- “Kumanova (Makedonya) Türk ağzı”, *Németh Armağanı*, Ankara, 1962.
- “Rumeli Ağızlarının Tarihinin İki Kaynağı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1960*, Ankara, 1960.
- Caferoğlu, Ahmet. “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri” *TDAY Belleten*, 1964, Ankara, 1989.
- Cangür, Ahmet. *Priştine Türk Halk Ağzı Üzerinde Sözdizimi Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Piriştine, 2008.
- Cumalı, Necati. *Dila Hanım*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Eckmann, János. “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1960*, Ankara, 1960.
- Eren, İsmail. “Güney İslav (Sırp-Hırvat, Bulgar ve Makedon) Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 1968, s. 239-246.
- Friedman, Victor A. “Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-BalkanologyTurcology.pdf>.
- Friedman, Victor A. “Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: A Balkan Perspective”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-LgLitLGNatBalk.pdf>.
- Friedman, Victor A. “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *Türkler*, C. 20, s. 455, 2001.
- Friedman, Victor A. “Toward Defining the Position of Turkisms in Romani”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-TurkismsRomani.pdf>
- Gülsevin, Güner. “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Yaşayan ve Tarihî Türkiye Türkçesi Ağızları*, Özel Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 107-123.

- Günşen, Ahmet. “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya Ve Kosova Türk Ağızları”, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcn%c5%9fenahmet1816\(Hakem-3\).pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcn%c5%9fenahmet1816(Hakem-3).pdf)
- Hazai, György. “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *TDAY Belleten*, 1960, Ankara, 1960.
- Johanson, Lars. *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev: Nurettin Demir, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- Kaleşi, Hasan. “Arnavut Edebiyatında Türk Etkileri”, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*, Ankara, 1964, s. 61-74.
- Mansuroğlu, Mecdud. “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955*, Yoğun Disk, Ankara, 2007.
- Mollova, Mefküre. “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1996, Ankara, 1999.
- Rásonyi, László. *Tuna köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.
- Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I* (Makedonya Ve Kosova Türk Ağızları Örneği) http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1110821777_21g%c3%bcn%c5%9fenahmet.pdf.
- Sezer, Ayhan. “Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisinin Türkçeye Uyarlanması Üzerine Bir Gözlem”, *TDAY Belleten*, 1978-1979, Ankara, 1981, s. 167-176.
- Teodosieviç, Miryana. “Yugoslavya Türklerinin Basın Dili Üzerine Lengüistik Bir Araştırma”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984*, Ankara, 1987.
- Tuna, Osman Nedim. “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1984*, Ankara, 1987.
- Yusuf, Süreyya. “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren*, Piriştine, Mart 1977.
- Yusuf, Süreyya. “Sırp-Hırvat Diline Türkçenin Etkisi ve İvo Andriç’in Bir Öyküsünde Kullanılan Türkçe Sözcükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1969, Ankara, 1989.
- Yusuf, Süreyya. *Devrik Cümle*, Tan Yayınları, Piriştine, Mart-Nisan 1989.
- Yusuf, Süreyya. *Prizrenski Turski Govor*. Piriştine, 1987.